

УДК 343.22:343.23

К.В. КАТЕРИНЧУК, канд. юрид. наук,
доц., Національна академія внутрішніх справ

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Ключові слова: злочин, суб'єкт, фізична особа, вік кримінальної відповідальності, Кримінальний кодекс

В Кримінальному кодексі України (далі – КК) чітко визначені ознаки суб'єкта злочину – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність. Отже, ч.1 ст.18 КК містить сукупність ознак для настання кримінальної відповідальності щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне винне діяння, передбачене КК. Встановивши ознаки загального суб'єкта злочину законодавець чітко визначив його ознаки. Але серед науковців з цього приводу виникають певні суперечки, одною з яких є встановлення вікових особливостей суб'єкта злочину, не є виключенням і злочини проти здоров'я особи. Отже, питанням кримінальної відповідальності неповнолітніх в своїх працях звернули увагу науковці: Ю.П. Аленін, Н.Л. Березовська, Ю.В. Баулін, В.М. Бородін, В.М. Бурдін, І.П. Васильківська, О.Х. Галімов, В.О. Глушкова, Т.О. Гончар, Л.С. Дубчак, С.М. Зеленський, М.О. Карпенко, Я.М. Квітка, С.Г. Киренко, А.О. Клевцов, Н.Я. Ковтун, Н.М. Крестовська, О.О. Левендаренко, Е.Б. Мельникова, Н.А. Орловська, Т.М. Приходько, О.О. Северін, В.Я. Тацій та ін. Але не дивлячись на детальну розробку теми кримінальної відповідальності неповнолітніх, все ж таки, недостатньої уваги приділено віковим особливостям суб'єкта злочину проти здоров'я особи. А тому, дане дослідження відповідає сучасним завданням науки кримінального права та запитах слідчої практики. Звідси, метою статті є висвітлення дискусійних питань вікових особливостей суб'єкта злочину проти здоров'я особи.

Однією з визначених ознак суб'єкта злочину є те, що дана особа повинна бути фізичною. Звісно, з внесенням змін до КК, притягнути до кримінальної відповідальності можливо і юридичну особу. Але дослідження питань щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб в злочинах проти здоров'я особи є недоречним. Отже, фізична особа – соціальна, свідома істота, індивід, наділений певними фізичними і юридичними властивостями, тобто людина [1, с.7], якій притаманні ознаки:

1) має своє ім'я, характеризується іншими ознаками, які дозволяють її індивідуалізувати (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце народження та проживання);

2) перебуває у системі соціальних зв'язків – є членом суспільства;

3) приймає усвідомлені рішення – контролює свою поведінку, її вчинки контролюються її волею та свідомістю [2, с.230].

Наступною обов'язковою ознакою загального суб'єкта злочину є вік кримінальної відповідальності. Стаття 22 КК, як і сам КК, не містить спеціальної норми, яка дає визначення цьому терміну, але встановлює вікові межі. «Вік – це визначений документами юридичний період життя людини» [3, с.59]. Але КК, регулюючи питання вікових меж суб'єкта злочину, встановлює вік кримінальної відповідальності (правосуб'єктність) з шістнадцяти років (ч.1 ст.22 КК), за окремі злочини, передбачені ч.2 ст.22 КК, кримінальна відповідальність може наставати з чотирнадцяти років. Кримінально Процесуальний кодекс України (далі – КПК) щодо вікових особливостей особи встановлює їх термінологію. Так, малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (п.11 ч.1 ст.3 КПК), а неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п.12 ч.1 ст.3 КПК). Аналізуючи положення Особливої частини КК, ми звернули увагу, що законодавець використовує різні терміни: «неповнолітній», «малолітній», «дитина», які подекуди підмінюють один одного та створюють плутанину.

Наукова література, чинне законодавство та відомчі нормативно-правові акти містять

наступні поняття: «молодший шкільний вік», «дитина молодшого шкільного віку», «середній шкільний вік», «старший шкільний вік», «неповнолітня особа», «фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років», «особа, якій виповнилося шістнадцять років»; «особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років», «особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку», «новонароджена дитина», «малолітній», «малолітня дитина», «неповнолітній», «дитина» та ін.» [4]. З прийняттям нових законодавчих актів законодавець використовує різну термінологію, так Закони України «Про громадянство України» та «Про охорону дитинства» визначає, що дитина – це особа віком до 18 років [5, 6], то в зв'язку з даними особливостями, ми пропонуємо в ст.3 КПК термін «дитина» замінити на «особа». В цьому разі п.11 ч.1 ст.3 буде мати такий вигляд: малолітньою слід вважати особу, яка не досягла чотирнадцяти років, а неповнолітньою – особу у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Така пропозиція знайшла підтримку у науковців, що пропонують поняття «неповнолітній» викласти таким чином, щоб у диспозиції був вказаний конкретний вік [7, с.7; 8]. Дослідження психіатрів, психологів та педагогів свідчать про те, що повне уявлення про людину можливо отримати, якщо розглядати її як складну структуру, що формується в процесі взаємодії двох невід'ємно пов'язаних складових: людина як індивід з притаманними тільки їй психологічними та віковими особливостями і людина як член суспільства, в якому вона вступає в стосунки з подібними собі [9, с.388–392].

Отже, встановлюючи в ст.22 КК вікові особливості особи, законодавець передбачив кримінальну відповідальність з 16-ти та 14-ти років. В основу зниження віку кримінальної відповідальності покладені наступні критерії:

1) рівень розумового розвитку, свідомості особи, який свідчить, що з 14 років особа усвідомлює як суспільну небезпеку, так і протиправність злочинів, перерахованих у ч.2 ст.22 КК України;

2) значна поширеність цих злочинів серед підлітків;

3) тяжкість шкоди в результаті їх вчинення [10, с.115];

4) фізичний розвиток особи;

5) рівень соціалізації особи, що визначає здатність даного суб'єкта під час вчинення діяння усвідомлювати його фактичний характер і суспільну небезпечність;

6) принципи кримінально-правової політики (наприклад, доцільність встановлення кримінально-правової заборони) [11, с.35].

Але з даною позицією не погоджуються деякі науковці, які зазначають, що чинне кримінальне законодавство має істотний недолік, пов'язаний із визначенням віку суб'єкта злочину. Вік, як відзначалося раніше, є не стільки хронологічною властивістю людини, але й визначеною соціально-психологічною категорією [12, с.71–115]. Підлітковий вік виключає стійкі погляди і переконання. Це період формування людини як особистості, орієнтація його на вчинення соціально-корисної функції в суспільстві [13, с.44]. Своєрідність неповнолітніх як спеціального суб'єкта кримінальної відповідальності, передусім, полягає в тому хронологічному віці, який зумовлює психічний та фізіологічний розвиток особистості, набуття нею певних знань, навичок та вмінь, що дає змогу усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій та керувати ними [14, с.156–159]. Відповідно Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі за січень-травень 2015 року Генеральної Прокуратури України, неповнолітніми особами або за їх участю було вчинено злочини проти здоров'я особи за: ч.1 ст.121 КК – 10; ч.2 ст.121 КК – 1; ст.122 КК – 17; ст.124 КК – 1; ст.125 КК – 113; ст.126 КК – 5; ст.128 КК – 5, відсутня кількість вчинених злочинів за ст.ст.123, 127, 130 та 133 КК [15].

Досягнення хронологічного віку підлітком-правопорушником є недостатньою підставою для визначення того, чи він був здатний критично ставитися до вчиненого діяння та притягнення його до кримінальної відповідальності. Особливо це положення стосується неповнолітніх із відставанням у психічному розвитку. У цьому разі потрібно вирішувати питання про здатність такого неповнолітнього бути

суб'єктом злочину. Тому важливе правове значення у кримінальному праві має психологічний вік та необхідність встановлення такого віку у випадках, коли психічний розвиток неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння, суттєво відхиляється від вікових закономірностей та тягне психічне (розумове та особисте) відставання [16]. Така позиція знайшла підтримку О. Сапожнікової, яка вносить свої пропозиції щодо змін до ст.22 КК такого змісту: якщо неповнолітній досяг віку, передбаченого частинами першою, другою та третьою даної статті, але внаслідок відставання у психічному розвитку, що не пов'язаний із психічним розладом, під час вчинення суспільно небезпечного діяння не міг повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності) або керувати ними, він не підлягає кримінальній відповідальності [17, с.63–67]. А також В.І. Терентьєва, що пропонує внесення доповнення до ст.22 КК України такого ж змісту з певними стилістичними відмінностями [18, с.84].

Разом із тим, з даною позицією не погодився би Д.С. Читлов, так як вважає, що встановлення кримінальної відповідальності за умисні тяжкі тілесні ушкодження (як і за деякі інші злочини) у вигляді виключення з 14 років викликано тим, що вже з цього віку підліток повинен усвідомлювати та усвідомлює суспільну небезпеку зазначених дій і тих шкідливих наслідків, до яких можуть ці дії привести [19, с.84].

Щодо вікової межі кримінальної відповідальності, то В.Г. Павлов пропонує її знизити до тринадцяти років у осіб, які вчинили вбивство, умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, крадіжку, грабїж, розбій, хуліганство при обтяжувальних обставинах [20, с.35].

У свою чергу, В.Ф. Мороз пропонує розподілити віковий поріг кримінальної відповідальності на чотири групи: діти до 11 років; підлітки 11–14 років; підлітки 14–16 років та неповнолітні 16–18 років [21, с.9]. Подібну періодизацію пропонує й В. М. Бурдін. На його думку, діти віком до 11 років перебувають поза сферою кримінально-правового впливу і не можуть бути притягнуті до кримі-

нальної відповідальності; неповнолітні віком від 11 до 14 років притягуються до кримінальної відповідальності лише за вичерпний перелік злочинів, за умови підтвердження висновком експертизи відповідальності фактичного рівня розвитку їх хронологічного віку, достатнього для винної відповідальності [22, с.10]. А.А. Павловська відзначає, що позиція законодавця, який установив спеціальний (знижений) вік, з якого настає кримінальна відповідальність з 14 років, є досить обґрунтованою, оскільки неповнолітні віком 11–13 років не здатні прогнозувати суспільний характер своїх вчинків саме за рівнем свого психофізичного розвитку [14]. Але, враховуючи положення Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), в пункті 4.1 відмічається, що нижня межа віку кримінальної відповідальності не повинна встановлюватися на занадто низькому віковому рівні, враховуючи аспекти емоційної, духовної та інтелектуальної зрілості [23].

Підсумовуючи вищезазначене, встановлення кримінальної відповідальності за деякі умисні злочини проти здоров'я особи з 14 років є цілком виправдане. Вже з цього віку фізична особа цілком усвідомлює те, які суспільно небезпечні дії вона здійснює, та шкідливість їх наслідків, здатна належним чином сприймати кримінальне покарання, щоб воно могло досягти своїх цілей. Саме тому, законодавець встановлює вік кримінальної відповідальності особи за злочини проти здоров'я з чотирнадцяти років у ст.121 (умисне тяжке тілесне ушкодження) та ст.122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження) КК. Враховуючи викладене вище, ми підтримуємо позицію законодавця щодо зазначених вище статей, але хотілось би внести корективи у визначені вікової межі суб'єкта злочину катування. У зв'язку з тим, що кримінальна відповідальність за ст.127 (катування) КК настає з 16-ти років, ми пропонуємо визначити законодавчо межу кримінальної відповідальності з 14-ти років. Це викликано тим, що під час здійснення діяння, що завдає сильного фізичного

болю або фізичного чи морального страждання, особа може заподіяти потерпілому умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження. Звісно, кваліфікація здійснюватиметься за сукупністю статей, але у віці з 14 років особа усвідомлює те, які суспільно небезпечні дії вона здійснює та шкідливість наслідків, передбачених ст.127 КК. Г.Н. Телесницький також підтримує дану позицію та зазначає: по-перше, навряд чи характер і ступінь суспільної небезпеки катування є меншим, ніж при вчиненні, наприклад, умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження чи зґвалтування, відповідальність за які настає як раз з 14 років; по-друге, це діяння є одним з найнебезпечніших конвенційних (міжнародних) злочинів, воно займає верхню позицію за шкалою жорстокості, є апогеєм її появу, коли потерпілим завдаються серйозні та жорстокі страждання, у принципі, не порівнянні зі стражданнями від будь-якого іншого злочину; по-третє, катування є не просто якимось одним актом жорстокого насильства, а цілою серією (системою) небезпечних насильницьких дій, подекуди здатних призвести до летальних наслідків, воно посягає не тільки на здоров'я особи, а і здатне зашкодити її волі, честі, гідності, статевій свободі та недоторканості, іншим правам і свободам людини та у цілому життю [24, с.111–112].

ЛІТЕРАТУРА

1. Лень В. В. Науково-практичний коментар статей IV, XIV Розділів Загальної частини Кримінального кодексу України / Лень В. В. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2010. – 42 с.
2. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 721 с.
3. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. Вид. 9-те, перероб. та доповн. / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2013. – 59 с.
4. Підюков В. В. Неповнолітні як об'єкт кримінального насильства: термінологічно-правовий аспект / Підюков В. В., Канюс В. М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.mdct.ru/portal/Soc_Gum/Nvknuvs/2011_6/pidykov.htm.
5. Закон України «Про громадянство України» : від 18.01.2001 р., № 2235–III // ВВР України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.
6. Закон України «Про охорону дитинства» : від 26.04.2001 р., № 2402–III // ВВР України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
7. Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. В. Левицька ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 24 с.
8. Катеринчук К. В. Недосконалість мови кримінального законодавства / К. В. Катеринчук, О. Л. Беспаль // Мовна ситуація та мовна політика в Україні : зб. матеріалів IV міжвузівської наук.-теорг. конф. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 132–134.
9. Карпенко М. О. Деякі питання вирішення справ про суспільно небезпечні діяння, вчинені особою, яка не досягла віку, з якого можлива кримінальна відповідальність / Карпенко М. О. // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 388–392.
10. Уголовное право России: Общая часть : учебник / под ред. А. И. Рарога. – М. : Триада ЛТД, 1997. – 320 с.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К, 2004. – 1096 с.
12. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности / Ситковская О. Д. – М. : Норма, 1998. – 272 с.
13. Миньковский Т. М. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних / Миньковский Т. М. – М. : Юрид. лит., 1959. – 208 с.
14. Павловська А. А. Кримінальна відповідальність неповнолітніх: вікові особливості / Павловська А. А. // Науковий вісник НАВС. – 2013. – № 2. – С. 156–159.
15. Генеральна Прокуратура України. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-травень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&_c=fo.

16. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. О. Гончар. – Одеса, 2004. – 18 с.

17. Сапожнікова О. Пропозиції щодо зменшення мінімальної вікової межі кримінальної відповідальності в Україні / Сапожнікова О. // Вісник акад. адвокатури України. – 2008. – Вип. 12. – С. 63–67.

18. Терентьев В. И. Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Терентьев Виктор Иванович. – Одесса, 2003. – 195 с.

19. Читлов Д. С. Охрана здоровья граждан от тяжких насильственных посягательств (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / Читлов Д. С. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1974. – 183 с.

20. Павлов В. Г. Субъект преступления и уголовная ответственность / В. Г. Павлов. –

СПб. : «Лань» С.-Петербургский ун-т МВД России, 2000. – 192 с.

21. Мороз В. Ф. Делінквентність дітей до чотирнадцятирічного віку: (Кримінологічні проблеми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Ф. Мороз. – Х., 1999. – 19 с.

22. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. М. Бурдін. – К., 2002. – 19 с.

23. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) : від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

24. Телесницький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Телесницький Геннадій Никоневич ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 265 с.

Катеринчук К. В. Вікові особливості суб'єкта злочинів проти здоров'я особи / К. В. Катеринчук // Форум права. – 2015. – № 2. – С. 90–94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_16.pdf

Досліджені терміни «неповнолітній», «малолітній», «дитина». Визначено, що суб'єктом злочинів проти здоров'я особи є лише фізична особа, яка повинна мати сукупність ознак. Досліджено дискусійні питання вікових меж кримінальної відповідальності та встановлено доцільність кримінальної відповідальності з 14-ти років за деякі злочини проти здоров'я особи.

Катеринчук Е.В. Возрастные особенности субъекта преступлений против здоровья человека

Исследованы понятия «несовершеннолетний», «малолетний», «ребенок». Определено, что субъектом преступлений против здоровья лица может быть только физическое лицо, которое должно иметь совокупность признаков. Исследованы дискуссионные вопросы возрастных границ уголовной ответственности и установлена целесообразность уголовной ответственности с 14-ти лет за некоторые преступления против здоровья лица.

Katerinchuk E.V. Age Characteristics of the Subject of Crimes against the Person's Health

In the following article the terms «minor», «juvenile» and «child» are investigated. It is determined that the subject of crimes against the person's health is only the individual who must have a set of features. Discussion questions like age limits of criminal responsibility are explored and set advisability of criminal responsibility starting at the age of 14 years of age for certain crimes against a person's health.